

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г. С. КОСТЮКА**

Соловйова Людмила Іванівна

УДК 159.947.3 – 053.4

**ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВОЛЬОВОЇ
ПОВЕДІНКИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ**

19. 00. 07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України, лабораторія психології дошкільника

Науковий керівник

доктор психологічних наук, професор **Піроженко Тамара Олександрівна**, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, лабораторія психології дошкільника, завідувач

Офіційні опоненти:

член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор **Боришевський Мирослав Йосипович**, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, лабораторія психології особистості ім. П. Р. Чамати, завідувач

кандидат психологічних наук **Байєр Ольга Миколаївна**, Комунальний заклад “Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти” Запорізької обласної ради, кафедра дошкільної освіти, доцент

Захист відбудеться “ 20 ” листопада 2012 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.453.01 в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ, вул. Паньківська, 2

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Автореферат розісланий “ 19 ” жовтня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Л. Зливков

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В наш час різко зростає необхідність наукового забезпечення процесу становлення особистості, передусім на початковому етапі її формування – у дошкільному віці. Особливе місце в цьому процесі належить вольовому розвитку дошкільника, як стрижню його особистісного зростання, оскільки вольова поведінка є одним з найбільш загальних і суттєвих проявів суб'єктності людини. За відсутності умов розвитку вольової поведінки дитини у дошкільному періоді відбувається уповільнення процесу розвитку в дитини: стійкості й незалежності від випадкових зовнішніх обставин і утворених внутрішніх потягів; здатності “володіти собою”; активного ставлення до навколишньої дійсності (ініціювати будь-які починання, цілеспрямовано їх утілювати в життя, наполегливо долати перешкоди на шляху до успіху), що призводить до деформації зростаючої особистості, її творчої та перетворювальної функцій. Вказане вище загострює проблему дослідження питань формування волі дошкільників загалом та індивідуальних ліній розвитку вольової поведінки дитини зазначеного віку зокрема.

Здійснений аналіз відповідних джерел з педагогічної та вікової психології дозволив констатувати доволі активний інтерес дослідників до питань онтогенезу довільної регуляції поведінки дітей, які були висвітлені в численних працях російських та українських психологів: Б. Г. Ананьєва, В. І. Асніна, Л. І. Божович, Л. С. Виготського, Д. Б. Ельконіна, О. В. Запорожця, Є. П. Ільїна, В. К. Котирло, Я. З. Неверович, С. Л. Рубінштейна, В. І. Селіванова та ін. Учені вважають вольову поведінку соціальним утворенням як за змістом, так і за механізмами її розвитку, а джерелом формування вольової поведінки – взаємодію дитини з навколишнім світом (Н. І. Гуткіна, Л. О. Кожаріна, В. К. Котирло, Г. О. Люблінська, З. В. Мануйленко, Н. І. Непомняща, О. О. Смирнова, Н. О. Циркун, Т. І. Шульга). При цьому багатьма авторами відзначаються виражені індивідуальні відмінності в успішності становлення вольової поведінки дітей (В. В. Давидов, Т. В. Драгунова, Д. Б. Ельконін, Л. В. Занков, Г. С. Костюк, Б. М. Теплов); зазначені питання не втрачають своєї актуальності (Г. В. Бурменська, С. Д. Максименко). Зокрема, В. І. Селіванов, В. К. Котирло, Г. Ю. Айзенк у своїх дослідженнях зазначають, що вольова регуляція якісно може відрізнитися в діяльності пізнавального спрямування і такої, яка вимагає від дитини певних фізичних зусиль.

Переорієнтація системи освіти на дитячу особистість в дошкільному навчальному закладі та школі передбачає спрямування педагогічного процесу на досягнення вихованцями високого рівня сформованості їх вольової поведінки. Отже, необхідно враховувати в навчально-виховній роботі індивідуальну своєрідність особистісних властивостей кожної дитини, які проявляються в її діяльності через відповідну поведінку. Особливості вольової поведінки дитини проявляються у вольових діях, які скеровуються пізнавальною та руховою активністю. Дослідження питання особливостей співвіднесення вольових дій дитини в руховій та пізнавальній активності надає

зможу окреслити ефективні технології, які допоможуть педагогам у вирішенні питань оптимізації дитячих видів діяльності шляхом формування вольової поведінки вихованців. Зазначене питання недостатньо представлене у вітчизняних та зарубіжних психолого-педагогічних дослідженнях.

Таким чином, перед педагогами і психологами постає завдання пошуку найбільш дієвих засобів впливу на формування волі кожної дитини. Ефективність таких засобів залежить не лише від загальних вікових особливостей розвитку вольової поведінки, а й від урахування специфічних особливостей волі конкретної дитини та умов, в яких вона набуватиме необхідних особистісних якостей.

У зв'язку з цим виникає необхідність дослідити індивідуальні особливості вольових дій старших дошкільників, які виявляються у різних видах дитячої активності та віднайти найбільш адекватні засоби психолого-педагогічного впливу на кожну дитину з метою її вольового розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексних тем лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України: “Психолого-педагогічні умови розвитку особистісного потенціалу дитини дошкільного віку у сучасному суспільстві” (державний реєстраційний номер 0106U001133), “Становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі” (державний реєстраційний номер 0110U002159).

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України (протокол № 2 від 03.12.1996 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 26.02.2002 р.).

Мета роботи полягає у з'ясуванні індивідуального аспекту вольового розвитку дитини старшого дошкільного віку та обґрунтуванні психолого-педагогічних умов оптимізації процесу формування вольової поведінки старшого дошкільника у різних видах дитячої активності.

Для досягнення мети дослідження були поставлені такі **завдання**:

1. Визначити зміст, структуру та рівні прояву вольової поведінки дітей дошкільного віку в пізнавальній та руховій активності.
2. Встановити наявність зв'язку між рівнями прояву вольової поведінки дитини під час пізнавальної та рухової активності.
3. Дослідити індивідуальні характеристики проявів вольових дій дитини у спеціально організованій діяльності різної спрямованості з дорослим та однолітками.
4. Обґрунтувати психолого-педагогічні умови ефективного впливу на формування вольової поведінки дітей старшого дошкільного віку в різних видах дитячої активності та шляхи впровадження названих умов у практику роботи закладів дошкільної освіти.

Об'єктом дослідження є розвиток вольової поведінки дитини дошкільного віку.

Предметом дослідження визначено індивідуальні особливості розвитку вольових дій старших дошкільників у пізнавальній та руховій активності.

Відповідно до предмету та мети дослідження була висунута **гіпотеза**: специфіка проявів індивідуальних особливостей вольової поведінки старшого дошкільника визначається синхронізацією рівнів розвитку її структурних компонентів як у пізнавальній, так і у руховій активності. Процес оптимізації вольової поведінки дитини старшого дошкільного віку відбувається шляхом впровадження диференційованого підходу в підгрупах дошкільників, об'єднаних за рівнями розвитку їх вольових дій у різних видах дитячої активності.

Методологічну основу дослідження склали: системно-діяльнісний підхід у дослідженні психіки (О. Г. Асмолов, Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн); положення психологічної науки про розвиток особистості як активного суб'єкта своєї життєдіяльності (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Г. О. Балл, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, А. Маслоу, В. М. Мясіщев, А. В. Петровський, В. О. Татенко); науково-психологічні уявлення про сутність і закономірності становлення особистості в дошкільному віці, який визначається як сенситивний (І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, Л. І. Божович, О. В. Запорожець, Г. С. Костюк, О. Л. Кононко, С. Д. Максименко, Ю. О. Приходько, Т. М. Титаренко, Ю. М. Швалб); концепція соціальної детермінації процесу розвитку вольової поведінки у дітей (В. І. Аснін, Л. І. Божович, Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець, В. К. Котирло, Л. А. Кожаріна, Я. З. Неверович, В. І. Селіванов, О. О. Смирнова), психологічні поняття про сутність індивідуальних відмінностей вольової поведінки дітей дошкільного віку (В. К. Котирло, В. У. Кузьменко, С. Є. Кулачківська); психологічний зміст індивідуалізації та диференціації освітнього процесу (В. В. Давидов, Л. В. Занков, Д. Б. Ельконін, С. Д. Максименко, О. Л. Кононко, В. К. Котирло, В. У. Кузьменко, С. Є. Кулачківська, С. О. Ладивір, Т. О. Піроженко).

У дослідженні застосовано комплекс **методів**: *теоретичні* – системно-структурний аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, зіставлення й узагальнення теоретичних даних; *емпіричні* – спостереження, експериментальні завдання, анкетування, психолого-педагогічний експеримент; *математично-статистичні* – визначення інтервальних рядів за стандартними шкалами станайн, кореляційний аналіз. Інтерпретація даних та графічна презентація результатів здійснювалась за допомогою офісного пакету Microsoft Office Excel 2007, програми IBM SPSS Statistics 20.

Організація та база дослідження. Експериментальна робота проводилася впродовж 2001–2011 рр. у дошкільних навчальних закладах № 409 та № 580 м. Києва. У ній брали участь 100 дітей старшого дошкільного віку та 110 дорослих.

Дослідження складалося із трьох етапів.

На першому (2001–2005 рр.) було здійснено теоретичний аналіз проблеми вольової поведінки дитини як предмета психологічного дослідження; розроблено та апробовано методику вивчення особливостей розвитку вольової поведінки дітей старшого дошкільного віку в пізнавальній та руховій активності.

На другому етапі (2006–2008 рр.) було здійснено емпіричне дослідження, у ході якого вивчено особливості прояву вольових дій старших дошкільників у пізнавальній та руховій активності.

На третьому етапі (2009–2011 рр.) було проведено формувальний експеримент, а також здійснено порівняльний аналіз ефективності розробленої програми розвитку вольової поведінки старших дошкільників у пізнавальній та руховій активності, підготовлено текст дисертації.

Наукова новизна та теоретичне значення. На основі здійсненого дослідження розширено та поглиблено наукові знання про індивідуальні особливості розвитку вольової поведінки дітей дошкільного віку; розкрито міру обумовленості вольової поведінки старших дошкільників рівнями прояву вольових дій у пізнавальній та руховій активності; визначено структуру та характеристики рівнів прояву індивідуальних особливостей вольової поведінки дітей зазначеного віку в спеціально організованій діяльності різної спрямованості з дорослим та однолітками; встановлено залежність розвитку індивідуальної структури вольових дій дитини від своєрідності її проявів у пізнавальній і руховій активності; показано, що досягнення дітьми старшого дошкільного віку високого рівня прояву вольової поведінки передбачає синхронізацію розвитку їх вольових дій у різних видах дитячої активності; удосконалено індивідуальні стратегії психолого-педагогічної корекції розвитку вольових дій дітей дошкільного віку в суто дитячих видах діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що розроблено та апробовано авторську програму розвитку вольової поведінки дітей старшого дошкільного віку в пізнавальній та руховій активності. Результати даного дослідження можуть бути використані у практиці викладання психологічних дисциплін за спеціальністю “Дошкільна освіта”, освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр”. Розроблені автором практичні рекомендації щодо діагностики та корекції процесу формування вольової поведінки старших дошкільників можуть застосовуватися у практиці роботи педагогів дошкільної ланки освіти. Впровадження результатів дослідження здійснювалося протягом 2001–2011 років у навчально-виховний процес ДНЗ № 409 м. Києва (довідка № 57 від 27.03.2012); ДНЗ № 580 “Ольвія” м. Києва (довідка № 16 від 23.03.2012).

Надійність і вірогідність дослідження забезпечувалися послідовною реалізацією теоретичних положень у розв’язанні завдань емпіричного дослідження; організацією експерименту відповідно до мети, завдань та умов проведення дослідження; використанням взаємодоповнюваних методів; репрезентативністю вибірок; якісним та кількісним аналізом отриманих результатів; застосуванням прийомів математичної статистики.

Особистий внесок здобувача. У двох навчальних посібниках, представлених у співавторстві, здобутком автора дисертації є написання самостійних розділів означених посібників: “Вольовий розвиток старшого дошкільника” і “Вольовий розвиток дитини-дошкільника”. У праці “Індивідуалізація виховання в дитячому садку” дисертант є автором окремого розділу методичних рекомендацій. В альбомі розвивальних ігор та вправ для дітей шостого року життя автору дисертації належать визначення завдань розвитку волі у дітей; підбір і розробка розвивальних ігор та вправ, спрямованих на формування вольової поведінки дошкільників.

Апробація результатів дослідження. Зміст основних положень і результатів дослідження обговорювався на засіданнях лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України (2001–2011 рр.), Звітній науковій сесії Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України “Психологічні проблеми навчання, виховання та розвитку особистості” (Київ, 1998 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Обдарована особистість – пошук, розвиток, допомога” (Київ, 1998 р.); Всеукраїнській науковій конференції “Проблема формування особистості дошкільника та творча спадщина В. К. Котирло” (Київ, 2001 р.); Міжнародній науковій конференції “Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології” (Київ, 2001 р.); VI Костюківських читаннях “Психологія у XXI столітті: перспективи розвитку” (Київ, 2003 р.); Звітній науковій сесії Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України “Психологічні проблеми навчання, виховання та розвитку особистості” (Київ, 2003 р.); I Міжнародній науково-практичній конференції студентів і молодих вчених “Дитинство. Освіта. Соціум.” (Київ, 2012 р.).

Публікації. Основний зміст дослідження викладено у 14 друкованих працях, серед яких 6 публікацій у наукових фахових виданнях, затверджених МОНмолодьспорту України, 4 тексти тез у збірниках наукових праць, розділи двох навчальних посібників, методичні рекомендації та альбом розвивальних ігор та вправ.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 260 найменувань (з них 24 – іноземною мовою) і 6 додатків (на 29 сторінках). Основний зміст роботи викладено на 167 сторінках. Повний обсяг дисертації складає 232 сторінки. У роботі міститься 6 рисунків (на 3 сторінках) та 12 таблиць (на 5 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, вказано його мету, завдання, об’єкт, предмет та гіпотезу, визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, наведено дані про апробацію і впровадження в практику системи дошкільної

освіти результатів дослідження.

У першому розділі – *“Теоретичні засади вивчення вольової поведінки дитини дошкільного віку”* – проаналізовано стан дослідження проблеми вольової поведінки у вітчизняній та зарубіжній психологічній літературі. Розкрито наукові уявлення про генезу та умови вольового розвитку дітей дошкільного віку.

У розділі показано, що вольова поведінка є складним психологічним явищем, соціальним за своїм походженням, змістом та механізмами розвитку (Б. Г. Ананьєв, В. І. Аснін, Л. І. Божович, Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець, Г. С. Костюк, В. К. Котирло, О. М. Леонтєв, О. Р. Лурія, Я. З. Неверович, С. Л. Рубінштейн, В. І. Селіванов, І. М. Сеченов).

З’ясовано, що в сучасній психології старший дошкільний вік розглядається як сенситивний період зародження вольової поведінки у процесі переходу дитини від імпульсивних до довільних та власне вольових дій.

Тому, одним з основних новоутворень дошкільного дитинства є розвиток довільної поведінки: на кінець дошкільного віку поведінка дитини від імпульсивної, безпосередньої переходить до опосередкованої, регульованої правилом, вимогою, ціллю (Н. І. Гуткіна, О. В. Запорожець, Д. Б. Ельконін, В. К. Котирло, О. М. Леонтєв, О. О. Смирнова, Т. І. Шульга та ін.).

У дітей старшого дошкільного віку складаються необхідні передумови для розвитку вищої форми довільної поведінки – вольової поведінки (В. І. Аснін, М. Р. Догондзе, Р. А. Кварцхава, В. К. Котирло, С. Є. Кулачківська, Л. О. Кожаріна, Я. З. Неверович, О. О. Смирнова, Н. О. Циркун, Т. І. Шульга). Для позначення конкретних проявів вольової поведінки використовують поняття “вольова дія”, яка виступає своєрідною “одиницею” прояву волі, найменшою і найбільш простою величиною та несе у собі усі її ознаки.

Відомо, що вольова дія – це свідомо цілеспрямована дія, особливістю якої є мобілізація зусиль для подолання перешкод на шляху до поставленої мети (В. І. Аснін, О. В. Запорожець, Є. П. Ільїн, К. М. Корнілов, В. К. Котирло, С. Є. Кулачківська, Я. З. Неверович, С. Л. Рубінштейн, П. А. Рудик, В. І. Селіванов, С. А. Шапкин, Є. П. Щербаков, Ю. Куль). У порівнянні з довільною – вольова дія є її різновидом, вищою формою прояву зі своїми специфічними ознаками (В. К. Котирло).

Особливості розвитку вольових дій старших дошкільників у різних видах дитячої активності, зокрема пізнавального та рухового спрямування, проявляються у єдності мотиваційного і операціонального компонентів вольових дій (мотивів і практичних умінь досягати поставленої мети).

Отже, з одного боку – вольові вміння старших дошкільників характеризуються їх здатністю застосовувати певні прийоми організації власних дій за необхідності подолання ними перешкод; з іншого – мотивація дій дитини передбачає розвиток її потреби у вольових способах поведінки

відповідно до виконання нею рухових та пізнавальних завдань. Вольова поведінка дитини старшого дошкільного віку, як вища форма довільної поведінки, проявляється у здатності:

- ініціювати, свідомо приймати і послідовно виконувати завдання дорослого;
- коригувати свої дії відповідно меті завдання;
- виправляти помилки, активно добиватися бажаного результату;
- самостійно доводити розпочату справу до кінця;
- стримувати свої безпосередні бажання та рахуватися з вимогами дорослого;
- долати труднощі, які постають на шляху досягнення бажаної мети;
- відповідально ставитися до своїх обов'язків.

Процес становлення вольової поведінки на етапі дошкільного дитинства зумовлюється синхронізацією рівнів розвитку її мотиваційного та регуляційного компонентів у різних видах дитячої активності та проявляється через індивідуальні характеристики змісту вольових дій старших дошкільників. В умовах суспільного виховання врахування зазначених індивідуальних ліній розвитку кожної дитини відбувається шляхом диференціації навчально-виховної роботи як цілісної системи педагогічних впливів. Організація розвивальної роботи з дошкільниками в підгрупах за рівнями взаємозв'язку між вольовими діями у пізнавальній та руховій активності дозволяє реалізувати особистісно зорієнтований підхід під час налагодження взаємодії дорослого з дитиною. У процесі такого впровадження розвивається здатність старшого дошкільника свідомо регулювати свою поведінку, докладати вольове зусилля при зіткненні з труднощами, досягати мети в різних видах предметно-практичної діяльності.

Однак, індивідуальний аспект розвитку вольової поведінки дитини дошкільного віку розроблений недостатньо. Зокрема, у психологічній літературі відсутні дані стосовно індивідуальної своєрідності вольової поведінки дошкільника з точки зору співвіднесення його вольових проявів у пізнавальній та руховій активності. Тому вивчення цього питання є важливою і необхідною основою для визначення умов реалізації індивідуально-особистісних потенційних можливостей волі дитини у різних видах дитячої активності.

У другому розділі – *“Характеристика індивідуальних особливостей вольових дій старших дошкільників у пізнавальній та руховій активності”* – викладено загальну процедуру організації експериментального дослідження, обґрунтовано комплекс обраних діагностичних методик, наведено статистичні дані дослідження, здійснено аналіз кількісних та якісних показників отриманих результатів, визначено критерії поділу учасників експерименту на підгрупи за рівнями взаємозв'язку між вольовими діями у пізнавальній та руховій активності.

Вихідними при побудові емпіричного дослідження були наступні положення:

1. Зародження і розвиток вольової поведінки в дошкільному віці відбувається в процесі спілкування та спільної діяльності дитини з дорослим.

2. Якісні зміни у вольовій поведінці дошкільника зумовлюються розвитком її довільної поведінки.

3. Характерним для вольової поведінки є взаємозв'язок її мотиваційної і операційної сторін.

4. У дитини дошкільного віку доцільне вивчення процесу її вольового розвитку в активності пізнавального та рухового спрямування за такими характеристиками: спрямованості системи діючих спонукань дитини до дій і потреб у вольових способах поведінки (стійкому збереженні прийнятої мети, цілеспрямованому пошуку рішення, підсиленні наявних спонукань); володіння дитиною соціально виробленими засобами управління своєю поведінкою (здатності планувати свої дії, підпорядковувати їх зразкам, інструкціям, власним задумам, самостійно коригувати з ними кожну дію, доводити розпочату справу до кінця, докладати вольове зусилля у подоланні перешкод на шляху до мети).

Констатувальний етап дослідження проводився на базі двох дошкільних навчальних закладів (ДНЗ) міста Києва. У дослідженні взяли участь 100 дітей: із них 50 осіб (25 дітей шостого року життя і 25 дітей сьомого року життя) – дві групи досліджуваних експериментальної вибірки й 50 осіб (25 дітей шостого року життя і 25 дітей сьомого року життя) – дві групи досліджуваних контрольної вибірки; та 110 дорослих (100 батьків і 10 вихователів).

Залучення у дослідження дітей шостого й сьомого років життя та розподіл їх у відповідні групи: дві експериментальні (діти 6-го р. ж. – група Е6, діти 7-го р. ж. – група Е7) та дві контрольні (діти 6-го р. ж. – група К6, діти 7-го р. ж. – група К7) дозволило перевірити вірогідність гіпотези, специфіку прояву вольової поведінки дошкільників шостого та сьомого років життя в межах старшого дошкільного віку в пізнавальній і руховій активності; провести більш ґрунтовну порівняльну характеристику результатів, отриманих внаслідок проведення цілеспрямованої розвивальної роботи у експериментальних групах й використання стандартних програм виховання у контрольних групах.

Згідно з поставленою метою, констатувальний етап дослідження був спрямований на з'ясування індивідуального аспекту вольового розвитку дітей старшого дошкільного віку. Індивідуальні лінії розвитку дали змогу визначити критерії підгруп дітей зазначеного віку за рівнями розвитку вольових дій у різних видах дитячої активності та надати їм психологічну характеристику. Для реалізації поставлених завдань була розроблена авторська схема вивчення індивідуальних особливостей розвитку вольової поведінки старших дошкільників у пізнавальній та руховій активності.

Процес розвитку вольової поведінки дітей в їх індивідуальній своєрідності вивчався у взаємодії двох компонентів: мотиваційного, який спрямовує, організує й мобілізує дитину на досягнення поставлених цілей і подолання перешкод на шляху до них та регуляційного, зміст якого становлять практичні вміння здійснювати цілеспрямовану діяльність. У процесі визначення

змісту вольових проявів старших дошкільників у структурі кожного компонента були окреслені показники та оцінки рівня розвитку вольової поведінки дітей зазначеного віку в активності пізнавального та рухового спрямування (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика вольової поведінки старших дошкільників

Структурні компоненти вольової поведінки	Показники структурних компонентів	Ступені прояву показників
Мотиваційний	Самостійність дитини під час постановки мети, її усвідомленість, готовність прийняти мету від дорослого; сформованість мотиву подолання перешкод як потреби не відступати перед труднощами й активно їх долати.	Мета діяльності не приймається, ініціюється рідко, не обґрунтовується; дитина відмовляється від мети при перших труднощах.
		Мета діяльності приймається, ініціюється та обґрунтовується з допомогою інших; дитина робить спроби долати труднощі.
		Мета діяльності приймається, ініціюється, обґрунтовується; дитина активно долає труднощі.
Регуляційний	Здатність дитини: планувати діяльність; діяти, керуючись зразком, інструкцією, задумом; коригувати дії, згідно з ними; мобілізувати зусилля для подолання перешкод на шляху до мети; міра допомоги дорослого, необхідна для досягнення дитиною мети діяльності	Не планує діяльність, в процесі її виконання не керується зразком, інструкцією, задумом; не коригує з ними свої дії; не застосовує засоби мобілізації себе, не відбирає раціональні засоби досягнення мети; потребує суттєвої допомоги від дорослого.
		Планує діяльність з допомогою дорослого, в процесі її виконання відступає від зразка, інструкції, задуму; виправляє помилки після вказування на них; потребує допомоги для мобілізації себе та відбору раціональних засобів досягнення мети.
		Планує діяльність самостійно, в процесі її виконання керується зразком, інструкцією, задумом; коригує з ними свої дії, виправляє помилки; застосовує засоби мобілізації себе, відбирає раціональні засоби досягнення мети; звертається по допомогу після багатьох невдалих спроб.

Показники розвитку мотиваційного структурного компонента вольової поведінки дітей старшого дошкільного віку в пізнавальній та руховій активності відображали: міру самостійності дитини під час постановки мети, її усвідомленість та готовність до прийняття; сформованість мотиву подолання перешкод як потреби не відступати перед труднощами й активно їх долати. Зазначені показники проявлялися в тому, що мета діяльності:

- не приймається, ініціюється рідко, не обґрунтовується; дитина відмовляється від мети при перших труднощах;
- приймається, ініціюється та обґрунтовується з допомогою інших, дитина робить спроби

долати труднощі;

- приймається, ініціюється, обґрунтовується, дитина активно долає труднощі.

Регуляційний структурний компонент вольової поведінки старших дошкільників характеризував рівень володіння дитиною способами реалізації мети в ускладнених умовах. Показниками регуляційного компоненту були такі прояви, коли дитина:

- не планує діяльність, в процесі її виконання не керується зразком, інструкцією, правилом, задумом; не коригує з ними свої дії; не застосовує засоби мобілізації себе, не відбирає раціональні засоби досягнення мети;

- потребує суттєвої допомоги від дорослого; планує діяльність з допомогою дорослого, в процесі її виконання відступає від зразка, інструкції, правила, задуму; виправляє помилки після вказування на них; потребує допомоги для мобілізації себе та відбору раціональних засобів досягнення мети;

- планує діяльність самостійно, в процесі її виконання керується зразком, інструкцією, правилом, задумом; коригує з ними свої дії, виправляє помилки; застосовує засоби мобілізації себе, відбирає раціональні засоби досягнення мети; звертається по допомогу після багатьох невдалих активних спроб.

Зміст вказаних показників структурних компонентів вольової поведінки дітей доповнювався також показниками (зафіксованими у використаних нами експериментальних методиках, під час спостережень), в яких визначалися інтенсивність діяльності (час виконання завдання у поєднанні з кількістю спроб його розв'язати), характер активності дитини тощо.

Відповідно до авторської схеми вивчення індивідуальних особливостей вольової поведінки старших дошкільників, методичний апарат дослідження складався з серії експериментальних завдань, спостереження, анкетування вихователів та батьків.

Розвиток вольової поведінки старших дошкільників виявився в диференціюванні рівнів прояву їх вольових дій у різних видах дитячої активності. Встановлений статистично значимий зв'язок між рівнями прояву вольової поведінки дитини у пізнавальній та руховій активності ($r = 0,53$ при $\alpha \leq 0,01$) дозволив визначити підгрупи досліджуваних за рівнями взаємозв'язку між вольовими діями у активності обох напрямків (рис. 1).

У дітей, що увійшли до **підгрупи I**, розвинені інтереси та уподобання до діяльності як пізнавального, так і практичного характеру. Їх вольова поведінка у пізнавальній та руховій активності сформована на середньому рівні (33 %).

Діти **підгрупи II** набагато успішніші в діяльності пізнавального характеру. Вони показали середній рівень розвитку вольової поведінки у пізнавальній та низький у руховій активності (5 %).

В **підгрупу III** увійшли діти, які добре володіли навичками практичної діяльності. У них виявили високий і середній рівні розвитку вольової поведінки у руховій та середній і низький у

пізнавальній активності (24 %).

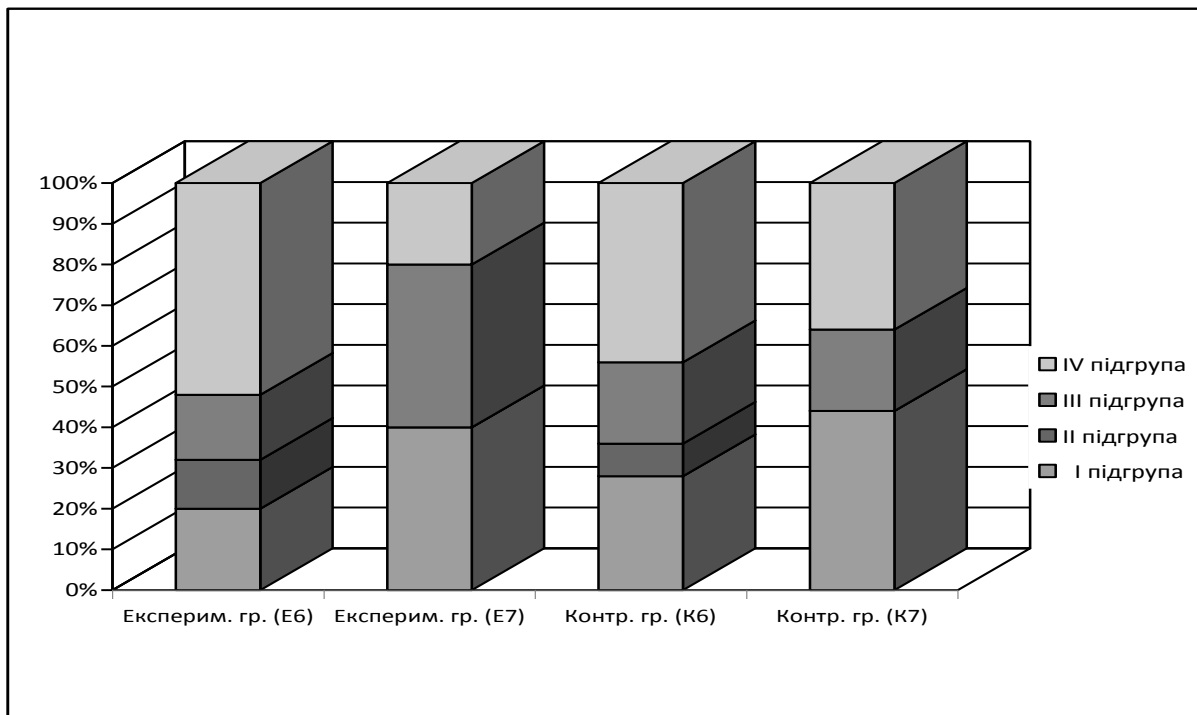

Рис. 1 Характеристика розподілу дітей старшого дошкільного віку на підгрупи з урахуванням особливостей прояву вольової поведінки в пізнавальній та руховій активності до початку розвивальної роботи

Коло інтересів дітей **підгрупи IV**, в основному, охоплювала діяльність практичного характеру, а діяльність пізнавального змісту мало приваблювала. У старших дошкільників даної підгрупи вольова поведінка розвинена на низькому рівні як у пізнавальній, так і у руховій активності (38 %).

Необхідно звернути увагу на те, що при констатації спостерігалася: відсутність дітей у підгрупі з високими показниками прояву вольової поведінки в обох видах активності, наявність дітей у підгрупі з високими показниками прояву вольової поведінки в одному з видів дитячої активності; наявність дітей у підгрупі з нерозвиненою здатністю до вольової поведінки у пізнавальній чи руховій активності; а також визначилася найчисельніша підгрупа старших дошкільників з нерозвиненими вольовими діями в обох видах активності.

З урахуванням визначених чотирьох підгруп за рівнями прояву вольової поведінки в активності пізнавального та рухового спрямування було розроблено та впроваджено програму розвитку вольової поведінки старших дошкільників у пізнавальній та руховій активності.

У третьому розділі – *“Психологічні засоби оптимізації вольової поведінки старших дошкільників”* – викладено загальну стратегію організації формувального експерименту; розкрито зміст програми розвитку вольової поведінки дітей старшого дошкільного віку в пізнавальній та руховій активності в межах технології психолого-педагогічного проектування взаємодії дорослого з дитиною “Радість розвитку” (Т. О. Піроженко); доведено ефективність зазначеної програми.

Формувальним експериментом було охоплено 50 дітей старшого дошкільного віку (25 шестирічних і 25 семирічних дошкільників), які виховувалися у ДНЗ № 409 міста Києва та склали експериментальні групи Е6 і Е7.

Спираючись на результати констатувального етапу дослідження, було розроблено програму розвитку вольової поведінки старших дошкільників у пізнавальній та руховій активності, організація та зміст якої передбачали оптимізацію мотиваційного й регуляційного структурних компонентів вольових дій старших дошкільників відповідно до індивідуальних ліній розвитку їх вольової поведінки у пізнавальній та руховій активності.

Оптимізація індивідуальних ліній розвитку вольової поведінки старших дошкільників в умовах ДНЗ здійснювалася через проведення розвивальної роботи з ними в чотирьох підгрупах з різними рівнями взаємозв'язку між вольовими діями у пізнавальній та руховій активності. Така організація експерименту дала змогу реалізувати основні принципи психолого-педагогічного проектування взаємодії дорослого з дитиною "Радість розвитку", які ґрунтуються на здійсненні особистісно-орієнтованого спілкування й суб'єкт-суб'єктної взаємодії дитини з дорослим. У процесі пізнавальної та рухової активності діти за допомогою дорослого залучалися до системи активної взаємодії з навколишнім світом через: свідоме прийняття і постановку значимих для них цілей; оволодіння засобами управління своєю поведінкою (планували дії; самостійно керували процесом їх виконання; підпорядковували їх власному задуму, інструкції чи сприйнятому зразку; здійснювали корекцію власних дій відповідно до результату; долали перешкоди на своєму шляху до цілі та доводили розпочату справу до логічного завершення). Зазначені вміння давали дитині можливість здійснювати свідомий вибір, стверджуватись у своїх можливостях, здобувати впевненості у своїх силах, адекватно сприймати труднощі й розширювати межі можливостей для їх подолання.

Впровадження зазначеної програми відбувалося на основі виокремлених психолого-педагогічних умов оптимізації взаємодії дорослого з дитиною з метою розвитку вольової поведінки дітей старшого дошкільного віку в активності пізнавального та рухового спрямування. Такими умовами визначено: прилучення дитини до системи активної взаємодії з навколишнім світом; створення дорослими атмосфери довірчої партнерської взаємодії з вихованцем, яка ґрунтується на емоційно теплом ставленні до нього дорослих, їх щирій зацікавленості його проблемами; заохочення дитини до ініціативних, самостійних дій, надання їй права вибору, прогнозування своїх можливостей та успіхів у власній діяльності; переживання дитиною разом з дорослим тимчасових невдач та спільний пошук шляхів їх подолання; використання стимульного характеру оцінки досягнутих дитиною результатів; забезпечення педагогами та батьками максимального рівня мотивації дитячої діяльності у процесі використання ігрових ситуацій під час сюжетно-дидактичних та рухливих ігор, творчих розповідей, малювання, конструювання; вміння

дошкільників активно приймати та самостійно ставити мету дій; робити вибір однієї з декількох бажаних цілей; створювати програму дій; керувати процесом її реалізації, відповідно до свого задуму, інструкції чи зразка, коригувати дії; мобілізувати зусилля на подолання труднощів, які виникають на шляху та досягати бажаного результату.

Реалізація програми розвитку вольової поведінки дітей старшого дошкільного віку в пізнавальній та руховій активності здійснювалася у трьох напрямках – роботі з вихователями, батьками та безпосередньо з дітьми. Основними формами психолого-педагогічного впливу на розвиток вольової поведінки старших дошкільників визначено:

- лекційні та практичні заняття з метою уточнення, систематизації знань вихователів з даної проблеми та оволодіння ними практичними вміннями й навичками для створення розвивального середовища у процесі формування вольової поведінки вихованців;

- лекційно-просвітницька та консультативно-рекомендаційна робота з батьками з проблем виховання вольової поведінки їх дітей;

- індивідуальні, колективні та заняття малими підгрупами зі старшими дошкільниками за методом психолого-педагогічного проектування з метою розвитку їх вольових дій у різних формах активності.

Отже, проведене дослідження функціональної залежності сформованості вольової поведінки старшого дошкільника від процесу синхронізації розвитку його мотиваційного та регуляційного компонентів у структурі вольової дії у пізнавальній та руховій активності дало можливість розробити програму розвитку вольової поведінки старших дошкільників у пізнавальній та руховій активності та визначити напрямки роботи з дітьми згідно даної програми.

Перший напрямок розвивальної роботи передбачав розвиток у дітей мотиваційного структурного компоненту вольової поведінки у пізнавальній і руховій активності. Для цього застосовувалися прийоми, які забезпечували високу мотивацію дитячої діяльності. Включення дітей у сюжетно-дидактичні, рухливі, рольові ігри та вправи сприяло підтриманню високого інтересу до виконання ними ігрових завдань. Під час заохочення дітей до виконання навчальних та ігрових завдань разом із дорослим враховувалися бажання дошкільника, його інтереси, підтримувалися дитячі наміри у реалізації своїх задумів; у дітей розвивали здатність адекватно ставитися до труднощів. На етапі організації спільної діяльності дорослого з дитиною застосовувалися конструктивні настанови дошкільника на подальшу роботу. У процесі реалізації спільних проектів дорослого з дитиною їй надавалася можливість вибору засобів (матеріалів, зразків для наслідування) і шляхів досягнення поставленої мети.

Важливим результатом роботи за першим напрямком було те, що завдяки запропонованій системі роботи: – у дітей формувалася орієнтувальна частина дій (вони мали точний образ мети і способу дій); – дошкільники починали більш чітко усвідомлювати свої бажання і приймати

виважені рішення про дію; – вони опановували вміння й виробляли навички виділяти, усвідомлювати, приймати труднощі і висловлювати готовність їх долати; – діти вчилися відповідально ставитися до свого вибору та розуміти його наслідки.

Зміст **другого напрямку** розвивальної програми передбачав становлення у старших дошкільників регуляційного структурного компоненту вольової поведінки та був спрямований на забезпечення оволодіння ними засобами вольової поведінки у пізнавальній і руховій активності. У дітей розвивали здатність планувати свої дії. Старші дошкільники опановували прийоми керування поведінкою та коригували свої дії згідно зразка, інструкції, правила гри, задуму й співвідносили з ними отриманий результат. У процесі спільної діяльності з дорослим дошкільники вправлялися в умінні доводити розпочату справу до кінця та докладати вольові зусилля у подоланні перешкод на шляху до мети.

Вагомим результатом роботи за другим напрямком були такі здобутки: – розвиток у дошкільників здатності попередньо визначати свою діяльність (вони вчилися створювати програму дій на основі аналізу конкретних умов і вибору відповідних способів дій та їх послідовності, усвідомлювати зв'язки між власними діями та їх наслідками); – оволодіння дітьми цілеспрямованими способами дій в діяльності за зразком, інструкцією, правилом, власним задумом (вчилися обстежувати зразок, визначати принцип його побудови на основі виділення окремих елементів; свідомо сприймати інструкції, правила, приймати рішення щодо реалізації задумів, утримувати їх в пам'яті до завершення діяльності, уявляти кожен наступний дію і виконувати її, співвідносити отриманий результат з метою); – набуття ними досвіду подолання перешкод власними силами.

На колективних заняттях тематичні проекти реалізувалися із загальною вибіркою старших дошкільників, яка охоплювала дітей підгруп I, II, III, IV. Заняття малими підгрупами та індивідуальні проводилися з дітьми старшого дошкільного віку за чотирма лініями формувальних впливів, залежно від виділених на констатувальному етапі дослідження чотирьох підгруп дітей з різними рівнями прояву структурних компонентів вольової поведінки у пізнавальній та руховій активності.

Для досліджуваної підгрупи I (із збалансованим рівнем прояву вольової поведінки в пізнавальній та руховій активності) означений зміст розвивальної програми реалізувався на колективних заняттях. Діти підгруп II і III (із нерівномірним рівнем прояву вольової поведінки у пізнавальній та руховій активності) об'єднувалися на заняття в підгрупи по 2–3 особи з однаковим рівнем прояву вольової поведінки. Для досліджуваних підгрупи IV (із низьким рівнем прояву вольової поведінки в обох видах дитячої активності) заняття проводилися за індивідуальними програмами.

На завершальному етапі дослідження був здійснений порівняльний аналіз даних,

отриманих “до” і “після” завершення формувального експерименту (табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка показників розвитку вольової поведінки старших дошкільників
експериментальних (Е6, Е7) та контрольних (К6, К7) груп
“до” і “після” завершення дослідження (у %)**

№ підгрупи	Е6 група до початку (%)	Е6 група після завершення (%)	Е7 група до початку (%)	Е7 група після завершення (%)	К6 група до початку (%)	К6 група після завершення (%)	К7 група до початку (%)	К7 група після завершення (%)
I	20	88	40	96	28	40	44	56
II	12	0	0	0	8	8	0	8
III	16	12	40	4	20	28	20	36
IV	52	0	20	0	44	24	36	0

Аналіз динаміки показників розвитку вольової поведінки дітей “до” і “після” завершення дослідження у контрольних групах констатував, що:

– у дітей старшого дошкільного віку у системі суспільного виховання відбувався розвиток вольової поведінки протягом року, що підтверджувалося позитивними змінами у кількісному складі підгруп I, II, III та зменшенням кількості дітей підгрупи IV; однак існування усіх чотирьох (контрольна група К6) та трьох (контрольна група К7) підгруп свідчило про незбалансованість рівнів розвитку вольової поведінки старших дошкільників у пізнавальній та руховій активності у зазначених групах;

– кількість досліджуваних підгрупи I (із збалансованим рівнем прояву вольової поведінки у пізнавальній та руховій активності) в обох контрольних групах збільшилася на 12 % за рахунок дітей із підгруп III, IV (із низьким та середнім рівнями прояву вольової поведінки в обох видах дитячої активності). Структурні компоненти вольової поведінки дітей підгрупи I в активності пізнавального і рухового спрямування розвинені рівномірно на високому та середньому рівнях;

– у підгрупі II (із вищим рівнем прояву вольової поведінки у пізнавальній активності, ніж у руховій) контрольної групи К6 кількість дітей протягом навчального року не змінилася. Натомість підгрупа з такими характеристиками з’явилася у контрольній групі К7 після експерименту (8 % дітей). Структурні компоненти вольової поведінки дітей підгрупи II сформовані нерівномірно з переважанням високих та середніх рівнів розвитку у пізнавальній активності;

– підгрупа III (із вищим рівнем прояву вольової поведінки у руховій, ніж у пізнавальній активності) обох контрольних груп збільшилась за рахунок дітей підгрупи IV. Так у контрольній групі К6 таких змін було на рівні 8 %, натомість група К7 змінилась на рівні 16 %;

– кількість досліджуваних підгрупи IV (із низьким рівнем прояву вольової поведінки в

обох видах дитячої активності) в обох контрольних групах зменшилася: в групі К6 на 20 % та зовсім перестала існувати в контрольній групі К7. Кількісні зміни підгрупи IV відбулися за рахунок переходу дошкільників до інших трьох підгруп на вищі рівні розвитку вольової поведінки в пізнавальній та руховій активності.

Наведені дані свідчать про те, що у старших дошкільників обох контрольних груп розвиток вольової поведінки у сукупності її мотиваційного та регуляційного структурних компонентів відбувався нерівномірно в активності пізнавального та рухового спрямування.

Окрім цього, викликає занепокоєння той факт, що у шестирічних дітей контрольної групи К6, об'єднаних у підгрупу IV за ознаками проявів низьких показників рівнів розвитку вольової поведінки, протягом усього навчального року покращились результати лише у майже половини з 44 % дошкільників. Натомість 24 % дітей залишилися на низькому рівні розвитку вольової поведінки. Зважаючи на нерозвиненість у дітей даної підгрупи здатності до цілеспрямованої поведінки та подолання перешкод можна прогнозувати низький рівень успішності цих шестирічних дітей в процесі шкільного навчання, у порівнянні з семирічними дітьми.

Подальший аналіз динаміки показників вольової поведінки дітей “до” і “після” завершення дослідження у експериментальних групах довів, що:

– відбулися позитивні зміни у кількості досліджуваних підгрупи I (із збалансованим рівнем прояву вольової поведінки в пізнавальній та руховій активності) – значне збільшення дітей в обох експериментальних групах: на 68 % у групі Е6 та на 56 % у групі Е7. Зміна кількості дітей у підгрупі I відбулася за рахунок дітей із підгруп III, IV (із низьким та середнім рівнями прояву вольової поведінки в обох видах дитячої активності), а саме переходу їх на якісно вищий – високий і середній рівень прояву структурних компонентів вольової поведінки. Це свідчило про ефективність розробленої програми розвивальних ігор та вправ, спрямованої на створення оптимальних умов для гармонійного розвитку вольової поведінки старшого дошкільника в активності пізнавального і рухового спрямування у процесі виконання спільних тематичних проектів;

– підгрупа III (із вищим рівнем прояву вольової поведінки у руховій, ніж у пізнавальній активності) змінилася кількісно – зменшилася на 4 % у експериментальній групі Е6 та на 36 % у експериментальній групі Е7. Якісні зміни полягали у тому, що вона об'єднала лише дітей з високим рівнем розвитку вольової поведінки у руховій та середнім у пізнавальній активності;

– підтвердженням ефективності проведеної розвивальної роботи було зникнення підгрупи IV, яка до початку експерименту налічувала 52 % шестирічних дітей у Е6 та 20 % семирічних дітей у Е7 із відповідним для цієї підгрупи низьким рівнем прояву структурних компонентів вольової поведінки в обох видах активності.

Такі позитивні зміни доводили, що за допомогою цілеспрямованої розвивальної роботи, яка

була організована з урахуванням індивідуальної своєрідності прояву вольової поведінки старших дошкільників, створювалися оптимальні умови для активного засвоєння дітьми старшого дошкільного віку мотивації досягнення успіху та оволодіння вольовими способами дій.

Порівняльний аналіз даних на початку і по завершенню дослідної роботи в контрольних та експериментальних групах довів, що розвиток вольової поведінки на етапі її зародження обумовлений структуруванням змісту мотиваційного та регуляційного компонентів.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз основних підходів щодо вивчення питання розвитку вольової поведінки в дошкільному віці і узагальнення результатів теоретичного та експериментального дослідження підтвердили висунуту гіпотезу і дали підстави для таких **висновків**:

1. Визначено, що вольова поведінка на етапі зародження реалізується у різних видах дитячої діяльності в процесі: свідомого прийняття дитиною мети; регуляції своїх дій згідно з нею та подолання перешкод під час досягнення бажаного результату. У старшому дошкільному віці вольова поведінка проявляється у взаємодії таких її структурних компонентів: мотиваційного, за допомогою якого спрямовується, організується й мобілізується поведінка дитини на досягнення мети та подолання перешкод на шляху до неї; регуляційного, зміст якого становлять практичні вміння дошкільника здійснювати цілеспрямовану діяльність.

2. Динаміка вольової поведінки на етапі дошкільного дитинства зумовлюється змістом вольових дій дітей в різних видах дитячої активності та виявляється в індивідуальних характеристиках рівнів прояву мотиваційного та регуляційного структурних компонентів вольової поведінки у старших дошкільників.

3. Охарактеризовано ступені прояву показників структурних компонентів вольової поведінки дошкільника. Встановлено наявність статистично значимого зв'язку між рівнями прояву вольової поведінки дитини старшого дошкільного віку під час пізнавальної та рухової активності. Виявлене диференціювання рівнів прояву вольових дій дитини дало можливість визначити підгрупи досліджуваних: підгрупа I (вольова поведінка дітей у пізнавальній та руховій активності проявлялася на середньому рівні); підгрупа II (вольова поведінка дітей проявлялася на середньому рівні розвитку у пізнавальній та низькому у руховій активності); підгрупа III (вольова поведінка дітей проявлялася на високому і середньому рівнях розвитку у руховій активності та середньому і низькому у пізнавальній); підгрупа IV (вольова поведінка дітей проявлялася на низькому рівні як у пізнавальній, так і у руховій активності).

4. Розкрито психологічний зміст індивідуалізації психолого-педагогічної роботи зі старшими дошкільниками. В умовах суспільного виховання ефективною формою реалізації індивідуальних ліній розвитку вольової поведінки кожної дитини є диференціація навчально-

виховної роботи як цілісної системи педагогічних впливів.

5. Індивідуалізація психолого-педагогічної роботи з дітьми чотирьох підгруп включає розвивальну програму, спрямовану на гармонізацію структури вольових дій дітей шляхом збалансування рівнів розвитку показників її мотиваційного та регуляційного структурних компонентів в процесі їх пізнавальної та рухової активності.

6. За результатами впровадження розробленої програми розвитку вольової поведінки старших дошкільників у пізнавальній та руховій активності доведено, що застосована програма є адекватною щодо створення умов інтенсивного розвитку вольової поведінки дітей зазначеного віку у різних видах дитячої активності в системі дошкільної освіти. У процесі такої розвивальної роботи формується здатність старшого дошкільника свідомо регулювати свою поведінку, докладати вольове зусилля при стиканні з труднощами, досягати мети в різних видах предметно-практичної діяльності.

Таким чином, було підтверджено гіпотезу про те, що повноцінний розвиток вольової поведінки старших дошкільників передбачає синхронізацію рівнів прояву їх вольових дій у пізнавальній та руховій активності.

Перспективи подальшої наукової роботи ми вбачаємо у виявленні умов розвитку вольової поведінки у дошкільників, дослідженні динаміки цього процесу у дітей протягом дошкільного періоду життя, зокрема у самостійних, творчих видах дитячої діяльності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Статті у фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОНмолодьспорту

України:

1. Літвін Л. І. Розвиток вольової сфери дитини дошкільного віку / Л. І. Літвін // Розвиток ідей Г. С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях : Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : [Академія праці і соціальних відносин], 2000. – Вип. 20, ч. 2. – С. 30–36.

2. Литвин Л. І. Розвиваємо волю дитини / Л. Литвин // Дошкільне виховання. – 2000. – № 8. – С. 22–23.

3. Літвін Л. І. Вольова поведінка дитини–дошкільника: індивідуальний аспект розвитку/ Л. І. Літвін // Актуальні проблеми психології : зб. наук. ст. / за заг. ред. С. Д. Максименка. – К. : Нора – прінт, 2001. – Т. IV. Актуальні проблеми генези особистості в контексті навчання і виховання. – С. 112–117.

4. Соловійова Л.І. Вольовий розвиток дитини дошкільного віку як чинник її особистісного зростання / Л. І. Соловійова //Актуальні проблеми психології : зб. наук. ст. / за заг. ред. : С. Д. Максименка, С. Є. Кулачківської. – К. : Нора – прінт, 2002. – Т. IV. Психологія розвитку

дошкільника. Вип. 1.– С. 60–64.

5. Соловйова Л. І. Основні засади вивчення довільної регуляції 5-6-річних дітей / Л. І. Соловйова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. ст. / за заг. ред. : С. Д. Максименка, С. Є. Кулачківської. – К. : Нора – прінт, 2004. – Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 2. – С. 73–78.

6. Соловйова Л. Дослідження індивідуальних характеристик проявів вольової поведінки старших дошкільників / Л. Соловйова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С. Д. Максименко]. – К. : Срібна хвиля, 2012. – Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 8. – С. 254–268.

2. Тези доповідей у збірках наукових праць, розділи навчальних посібників, методичних рекомендацій, альбом розвивальних вправ та ігор

7. Літвін Л. І. Особливості взаємодії дорослого з дитиною при формуванні її волі / Л. І. Літвін // Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології : матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 35-річчю наук. та пед. діяльн. акад. С. Д. Максименка, (Київ, 17–18 груд. 2001 р.). – К. : Міленіум, 2002. – Т. III. – С. 95–97.

8. Літвін Л. І. Індивідуальні відмінності у проявах вольових дій старших дошкільників / Л. І. Літвін // Творча спадщина Г. С. Костюка та сучасна психологія : матеріали III з'їзду Т-ва психологів України (до 100-річчя від дня народження акад. Г. С. Костюка). – К. : [АПН України. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка], 2000. – С. 112.

9. Соловйова Л. І. Подолання перешкод дошкільниками: стратегії розвитку / Л. І. Соловйова // Психологія у XXI столітті: перспективи розвитку : матеріали VI Костюківських читань, 28–29 січ. 2003 р.– К. : Міленіум, 2003. – Т. 1. – С. 264–270.

10. Соловйова Л. І. Вольовий розвиток старшого дошкільника / Л. І. Соловйова // Методи вивчення психічного розвитку дитини-дошкільника : метод. посіб. для педагогів, практик. психологів, студ. серед. і вищ. пед. закл. / С. Є. Кулачківська (наук. ред.), Т. О. Піроженко, Л. Г. Подоляк та ін. – К. : Світич, 2003. – С. 21–27. – (Б-чка журн. “Дошк. виховання”). – Бібліогр. : с. 33. (Внеском автора є написання розділу, присвяченого вольовому розвитку старшого дошкільника).

11. Соловйова Л. І. Вольовий розвиток дитини-дошкільника / Л. І. Соловйова // Психічний розвиток дитини-дошкільника : навч. посіб. для педагогів, психологів, вихователів дит. дошк. закл., студ. сер. і вищ. пед. закл., батьків / С. Є. Кулачківська (наук. ред.), С. О. Ладивір, Т. О. Піроженко [та ін.]. – К. : Світич, 2004. – С. 36–42. – (Б-чка журн. “Дошк. виховання”). – Бібліогр. : с. 74. (Внеском автора є написання підрозділу 1.5 розділу 1, присвяченого вольовому розвитку дитини-дошкільника).

12. Соловйова Л. І. Індивідуальні прояви розвитку довільної регуляції дітей 5–6 років в

ДНЗ / Л. І. Соловйова // Індивідуалізація виховання в дитячому садку : метод. рек. – К. : Міленіум, 2005. – Вип. 3. – С. 110–123. (Внеском автора є написання розділу, присвяченого індивідуальним проявам розвитку довільної регуляції дітей 5-6 років в ДНЗ).

13. Соловйова Л. І. Особливості вольових дій старшого дошкільника в пізнавальній та руховій активності / Л. Соловйова // Вісник Інституту розвитку дитини (додаток) : метод. та практ. матеріали. – К. : [НПУ імені М. П. Драгоманова], 2012. – Вип. 3. – С. 411–414.

14. Соловйова Л. І. Розвивальні ігри та вправи для дітей шостого року життя / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, І. І. Карабаєва, Т. Л. Гурковська, Л. І. Соловйова. – Тернопіль : Мандрівець, 2012. – 80 с. (Серія “Дитина замовляє розвиток”). (Автором підготовлений текст завдань розвитку волі у дітей, розвивальних ігор та вправ, спрямованих на формування вольової поведінки дошкільників).

АНОТАЦІЇ

Соловйова Л. І. Індивідуальні особливості розвитку вольової поведінки старших дошкільників. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Київ, 2012.

Дисертацію присвячено дослідженню індивідуального аспекту розвитку вольової поведінки старших дошкільників. Робота містить теоретичне обґрунтування, методичні засади та результати емпіричного дослідження із зазначеної проблеми.

Визначено зміст, структуру та рівні прояву вольової поведінки дітей старшого дошкільного віку в пізнавальній та руховій активності. Встановлено, що динаміка вольової поведінки на етапі дошкільного дитинства зумовлюється змістом вольових дій дітей у різних видах дитячої активності та виявляється в індивідуальних характеристиках рівнів прояву мотиваційного та регуляційного структурних компонентів вольової поведінки у старших дошкільників. Охарактеризовано ступені прояву показників структурних компонентів вольової поведінки дошкільника. Встановлено наявність статистично значимого зв'язку між рівнями прояву вольової поведінки дитини старшого дошкільного віку під час пізнавальної та рухової активності, що дозволило визначити підгрупи досліджуваних. Розкрито психологічний зміст індивідуалізації психолого-педагогічної роботи з дітьми. Розроблено та апробовано авторську програму розвитку вольової поведінки старших дошкільників, спрямовану на гармонізацію структури вольових дій дітей шляхом збалансування рівнів розвитку показників її мотиваційного та регуляційного структурних компонентів в пізнавальній та руховій активності.

Ключові слова: вольова поведінка дітей дошкільного віку, індивідуальні особливості

вольової дії старшого дошкільника, пізнавальна та рухова активність дитини, індивідуалізація освітнього процесу дошкільних навчальних закладів, диференційований підхід, психолого-педагогічне проектування взаємодії дорослого з дитиною.

Соловьева Л. И. Индивидуальные особенности развития волевого поведения старших дошкольников. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Институт психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины. – Киев, 2012.

Диссертация посвящена исследованию проблемы индивидуального аспекта развития волевого поведения старших дошкольников. Работа содержит теоретическое обоснование, методические принципы и результаты эмпирического исследования указанной проблемы.

В результате проведенного теоретического анализа проблемы определено, что волевое поведение на этапе зарождения реализуется в различных видах детской деятельности в процессе: сознательного принятия ребенком цели; регуляции своих действий в соответствии с ней; преодоление препятствий при достижении желаемого результата. В старшем дошкольном возрасте волевое поведение проявляется во взаимодействии его мотивационного и регуляционного структурных компонентов.

Динамика волевого поведения на этапе дошкольного детства предопределяется содержанием волевых действий детей в разных видах детской активности и проявляется в индивидуальных характеристиках уровней проявления мотивационного и регуляционного структурных компонентов волевого поведения у старших дошкольников.

Охарактеризованы уровни проявления показателей структурных компонентов волевого поведения дошкольника. У ребенка старшего дошкольного возраста зафиксирована статистически значимая связь между уровнями проявления волевого поведения во время познавательной и двигательной активности. Выявленное дифференцирование уровней проявления волевых действий ребенка позволило определить подгруппы испытуемых: подгруппа I (волевое поведение детей в познавательной и двигательной активности проявлялось на среднем уровне); подгруппа II (волевое поведение детей проявлялось на среднем уровне развития в познавательной и низком в двигательной активности); подгруппа III (волевое поведение детей проявлялось на высоком и среднем уровне развития в двигательной, а также на среднем и низком в познавательной активности); подгруппа IV (волевое поведение детей проявлялось на низком уровне как в познавательной, так и в двигательной активности).

Раскрыто психологическое содержание индивидуализации психолого-педагогической работы со старшими дошкольниками. В условиях общественного воспитания эффективной формой реализации индивидуальных линий развития волевого поведения каждого ребенка

выступает дифференциация учебно-воспитательной работы как целостная система педагогических воздействий. Индивидуализация психолого-педагогической работы с детьми включала развивающую программу, основу которой составляла система развивающих игр и упражнений, направленная на сбалансирование волевого поведения детей в процессе их познавательной и двигательной активности. Полученные результаты подтвердили, что разработанная авторская программа является эффективной для создания условий развития волевого поведения детей старшего дошкольного возраста в разных видах детской активности в процессе их жизнеобеспечения в системе дошкольного образования.

Ключевые слова: волевое поведение детей дошкольного возраста, индивидуальные особенности волевого действия старшего дошкольника, познавательная и двигательная активность ребенка, индивидуализация образовательного процесса дошкольных учебных заведений, дифференцированный подход, психолого-педагогическое проектирование взаимодействия взрослого с ребенком.

Soloviova L. I. Individual features of volitional behavior of older preschoolers. – Manuscript.

The dissertation for the Candidate degree in psychology, specialty 19.00.07 – Pedagogical and Developmental Psychology. – G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2012.

Thesis deals with individual aspects of volitional behavior of older preschoolers. The paper contains a theoretical rationale, methodology and results of empirical research on this problem.

The content, structure and level of manifestation of preschool children's volitional behavior in cognitive and motor activity are defined. It is found that the dynamics of volitional behavior at the stage of preschool child is due sense voluntary actions of children in different types of children's activities and is in the individual characteristics of manifestation levels of motivation and regulation structural components of volitional behavior in older preschoolers. The degree of manifestation of structural components parameters of preschooler volitional behavior is characterized, allowing to identify subgroups of subjects by levels of correlation between strong-willed actions in cognitive and motor activity. The psychological meaning of individualization of psychological and educational work with children of subgroups was examined. We developed and tested author's program of volitional behavior of older preschool children, aimed at harmonizing the structure of voluntary actions of children by balancing the levels of indicators of motivation and regulation structural components in the cognitive and motor activity.

Key words: volitional behavior of preschool children, individual features of volitional action older preschoolers, cognitive and motor activity of the child, the individualization of the educational process of preschool education, a differentiated approach, psychological and pedagogical design of interaction with an adult child.